

Dusek Tamás: Tér és közgazdaságtan (L'Harmattan, TIT Kossuth Klub, Budapest, 2013. 208 o.)

LUX GÁBOR

LUX Gábor: tudományos munkatárs, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Pécs; lux@rkk.hu

Gábor LUX: research fellow, Institute for Regional Studies, Research Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, Pécs; lux@rkk.hu

A tér és a közgazdaságtan közötti kapcsolat felállítása, a gazdasági jelenségek térbeliségének belátása látszólag triviális feladat. Erre ösztönöz minket a tapasztalati úton számtalan formában megfigyelhető, térben lezajló és erős területi különbségek között végbemenő gazdasági folyamatok vizsgálata; olyan mindennapi dolgok létezése, mint a szállítási költségek, a térbeli ár- és bérkülönbségek, a gazdasági specializációk térbelisége és még számos más jelenség. Ami azonban egy érdeklődő átlagembernek könnyen belátható, a regionális tudomány művelőinek pedig közhelyszerű, az a közgazdaságtan számára gyakran láthatatlan, elemzéseiben pedig nem jelenik meg. A tér iránti érdeklődés, a térbeliség következményeinek figyelembevétele cseppet sem magától értetődő.

Ezt a különös, elméletörténeti, módszertani és nagymértékben intézményi problémát vizsgálja a *Tér és közgazdaságtan*, amelyben a szerző világosan felépített, széles elméleti kitekintéssel és precíz érveléssel alátámasztott kritikai elemzést nyújt a tér nélküli vagy a teret sematikusán kezelő közgazdaságtan kialakulásának okairól, egyben a teret figyelmen kívül hagyó elemzések következményeiről. A könyv problémafelvetése nem új (hazai és nemzetközi előzményeit a szerző maga idézi fel), és részmáiban sok ismerős gondolatot tartalmaz – mégis, a kis terjedelmű kötetben olvasható bőséges érvanyag hiánypótló mind széles látóköre, mind alapossága és gondolatgazdagsága okán.

A skolasztikus filozófusokról szokták mondani, hogy arról vitatkoztak, hány angyal fér el egy tű hegyén. Ez a későbbi korokból származó, a „sötét középkor” tudományos gondolkodását lekicsinylő vándorlegenda egész egyszerűen nem igaz – ezzel szemben a modern közgazdaságtan meghatározó iskoláiban magától értetődően így képzelik el a piac működését. Ez a példa két, a könyvben következetesen érvényesített szempontra hívja fel a figyelmünket: egyrészt a tudomány kritikája megköveteli a kritizált forrásmunkák alapos, a szöveggyűjteményekben olvasható szemelvényeken túlmenő ismeretét; másrészt a tudományos elemzések alapfeltevéseiben megjelenő tapasztalatoknak ellentmondó

vagy egyenesen abszurd állítások túlmennek az absztrakció iránti igényen, és megjelennek a végeredményekben is.

A főáramú közgazdaságtan gondolkodásában azonban pontosan az utóbbi folyamat zajlott le: a diszciplína a logikai és intuitív úton megérthető összefüggések vizsgálata felől fokozatosan a matematizált modellek felé fordult. A matematikai formalizmus (a matematizált tárgyalásmód igénye) és a neoklasszikus iskola együtteséből előálló *neoklasszikus formalizmus* kvázi egyeduralkodóvá vált a közgazdaságtanban, miközben a más tárgyalásmódú iskolákat fokozatosan háttérbe szorította; képviselőiket pedig a saját mércéje alapján leértékelte. Az indokolt mértéken túl matematizált tudomány (amelyben az esztétikus kifejezőmód iránti vonzódás is tetten érhető) a természettudományok követésének igényével lép fel, eredményei azonban csak mímelik azok precizitását. Nem megfelelő az állítások tapasztalati igazolása, gyenge vagy hibás alapfeltevésekből származtatnak azok hibáit öröklő következtetéseket, miközben a bizonyítás kényszerét az autoriter tudás és a levezetés „bravúrossága” helyettesíti. Az így előálló tudomány nemcsak képtelen logikus magyarázatot adni közismert tényekre, hanem egyenesen antiempirista: tartalmától megfosztott, már csak „matematikai jelekként” élő terminológiát használ, a matematikán kívül álló megismerési megközelítéseket pedig elveti. Ahogy a szerző rámutat a praktikus gondolkodásból kiinduló tudomány mély belső ellentmondására, a respektált tudósok egy „tér nélküli csodavilágot” alkottak maguknak.

A könyv a közgazdaságtan részleges matematizálhatósága mellett teszi le a voksot: hasznos az összefüggések áttekinthető, leegyszerűsített megfogalmazása, de a matematikai módszerekkel előállított eredmények értelmezéséhez már a matematikán kívüli megismerés eszközeire is szükség van. A neoklasszikus formalizmus rendszeresen elmulasztja ezt a lépést, könnyen értelmezési vagy mérhetőségi csapdákba fut, „csak az egzaktság és pontosság illúzióját” szolgáltatva. A többletjelentésüktől megfosztott vagy akaratlanul többletjelentéssel felruházott fogalmak értéküket veszítik, a matematika vagy geometria idealizált világa csak addig visz el, amíg axiómái érvényesek.

A térnélküliség más-más módon hat a közgazdaságtan vizsgálati területeire; hol csak nem foglalkoznak a kutatott jelenségek térbeliségével, hol explicit módon kizárják azt. A tér kezelése azonban nem egyedül a közgazdaságtanban vezet veszélyes vizekre. A könyv felteszi a kérdést: valóban alkalmasak-e a területi problémák érdemi tárgyalására azok a térelméletek, amelyek maguk is durva leegyszerűsítésekkel élnek? Ebben senki sem bűntelen. A geográfia gyakran érzéketlen maradt a folyamatelmzések, az ok-okozati összefüggések felállítására iránt, a regionális tudomány egyes irányzatai pedig reflexió nélkül (és bizonyos esetekben, mint az új gazdaságföldrajz követői körében, *látható megkönnyebbüléssel*) vették át a neoklasszikus formalizmus összes hibáját. A könyv későbbi fejezeteiben a szerző alaposan vizsgálja a „formális tér”; a több pontban, esetleg egyenes vagy sík mentén elhelyezkedő elemekkel foglalkozó modellek koncepcionális és gyakorlati problémáit; így munkája remélhetően nem

lesz megnyugtató, az igazságérzetet kellemesen masszírozó olvasmány a regionális tudomány követői számára sem.

Érdekes módon a tér tárgyalásának sokkal gazdagabb és logikusabb példáit találjuk a közgazdaságtan klasszikus szerzőinek munkásságában; eredményeiről pedig gyakran csak azért nem tudunk, mert az elmélettörténeti szemelvények vagy a munkásságukat összefoglaló publikációk szubjektív, leegyszerűsítő látószögéből ismerjük őket. Ezt a részt a könyv egyik legérdekesebbjének tartom. A szerző példák sorával igazolja, hogy Adam Smith műveiben gazdag, a térrel kapcsolatos anyagot találunk; és Menger vagy Marshall munkássága is csak kivonatos, tankönyvi formájában vált tér nélkülivé. De legalább ilyen értékesek a térgazdaságtan klasszikusainak újraértékelései. Körükben a tudományos túlspecializáció által még nem sújtott, általános rendszeralkotó törekvések voltak tapasztalhatók: közismert például Thünen leegyszerűsített alapmodellje, de az már nem, hogy kiterjesztett elemzéseiben az alapmodell korlátozásait feloldó mélyelemzéseket találunk. Az elméleti munkák hiányos ismerete pedig – mutat rá a könyv – a későbbi kritikákat is áthatja és beépül mai feltételezéseinkbe. Elvész az eredeti szövegek heterogenitása, gondolati összetettsége, és amit ezután kapunk, azt könnyű megsemmisítő vagy elutasító kritika alá vetni.

A közgazdaságtan – és különösen a neoklasszikus formalizmus – kritikája bemutatja (és számos érveléssel alátámasztja), hogyan lesz a megismerés eszközeiből annak öncélú tárgya, amely inkább megtagadja a térbeliség valóságát, mint hogy önkényesen felállított feltételezéseiből engednie kelljen. Ez az elemzés figyelemzetésnek is kiváló, amelyet nem csak közgazdászoknak érdemes megfogadniuk. A könyv utolsó két fejezete már a regionális gazdaságtan módszertani és tartalmi kritikájával foglalkozik. A neoklasszikus formalizmus egy pontgazdaságtérszemléletének abszurditása ugyanis nem mentesít a regionális tudomány saját problémáitól. A több pontból álló, lineáris vagy síkbeli térértelmezés konvenciójának elfogadása mögött ugyanis éppen olyan racionális (vagy annak tűnő) érvek állnak, mint a főáramban, és éppen olyan bevettek a nemzetgazdaságok elszigeteltségét, a közigazgatási egységek belső homogenitását vagy adekvát elemzési egységként történő kezelését feltételező alapfeltevések. A valós gazdasági tér talán a földművelés folytonos, kétdimenziós terének és a más gazdasági ágazatok térben sűrűsödő, mozgások által összekötött csomópontjainak kombinációjához hasonlít legjobban. A tér különbségeiből eredő, a differenciált térben megvalósuló területi mobilitás részrendszereinek (közvetítőinek, csomópontjainak), valamint a speciális szerepet játszó pénz térbeli viselkedésének alaposabb megértése, a gazdasági szereplők viselkedését nagymértékben meghatározó költségtér elemzése segíthet hozzá a társadalom és gazdaság térbeli jelenségeit megfelelően követő, a közgazdaságtan fogalomrendszerét megfelelően alkalmazó vizsgálatokhoz.

A *Tér és közgazdaságtan* kiválóan olvasható, világos érvelésű elméleti munka. Kiemelhetem alapos forráselemzését, precíz kritikáját, de különösen a közgazdaságtan és a területi kutatások közötti összefüggések és súrlódások

tárgyalását, amely ebben a részletességben és gazdagságban hiánypótlónak tekinthető, olyan kérdések tárgyalásával, amelyek biztosan nem csak a kritikusok foglalkoztatták és foglalkoztatják. Ennek a könyvnek tehát nemcsak a tudományos vitákhoz hozzá tett értéke, hanem fontos praktikus jelentősége is van. A regionális tudomány művelőit alapos érvanyaggal látja el a térbeli gondolkodás szükségességéről, miközben elhanyagolt vagy felületesen kezelt gondolati sémákra, az elmélettörténet rigorózusabb ismeretére és a területi elemzések szellemi igényességének fontosságára hívja fel a figyelmet. A közgazdaságtanban – és csak remélhetjük, hogy kritikáját széles körben fogják olvasni és felhasználni – hozzájárulhat a diszciplína régóta esedékes megújulásához, a teret differenciáltan értékelő gondolkodás elterjedéséhez. Ki tudja, talán még a tű hegyén táncoló angyalokról is kiderül, hogy nem súlytalanok, és nem is gömb alakúak.